„Ca o cenuşotcă modestă, în dosul edificiilor, cari o încunjuoară" – pe urmele Bisericii companiştilor greci din Sibiu[1]

Dragoş BOICU

Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Teologie "Andrei Şaguna"
"Lucian Blaga" University of Sibiu, "Andrei Saguna" Faculty of Theology
Personal e-mail: dragosbcu@yahoo.com

„As a Modest Cinderella, Behind the Buildings Wich Sorround It..."
– Following the Church of the Greek Company from Sibiu

Although regarding the Metropolitan Cathedral of Sibiu were written constantly a lot of studies, about the little Greek church that lasted until the summer of 1902 we have only very few information. Starting from these we will try to systematize a short history of the church and of the "Greek Company", who built it at the end of the 18th century. Knowing the past events, the historical conditions, the harshness of those years, we can appreciate better the endeavor and the struggle of the Orthodox people to build a place of worship that was sacrificed after 200 years in order to make place for the present Cathedral. By her unique destiny this little church prepared the construction of this monumental building, endowed with an intrinsic value, meant to express the unity and greatness of a community reborn after centuries of injustice. That church was the place of metropolitan councils and a living testimony to the power of mobilizing national and religious consciousness of the Romanians in Transylvania.

Keywords: Greek Company, Metropolitan Cathedral of Sibiu, Church history, Transylvania, Interconfessional relations, Ecclesiastic art

Religios sau nu, oricât ar fi de înstrăinat de semnificaţia şi de relevanţa arhetipului jertfei creatoare, omul contemporan este conştient de nevoia unui sacrificiu pentru realizarea oricărui lucru, oricât de mic, indiferent dacă trebuie să-i alocăm resurse materiale, energie sau timp, şi cu atât mai mult când întreprindem o lucrare monumentală. Este binecunoscut faptul că şi catedrala mitropolitană din Sibiu s-a ridicat prin eforturile susţinute ale ierarhilor ce au păstorit Mitropolia Ardealului începând cu marele Andrei Şaguna care a şi constituit depozitul din care s-au finanţat lucrările de zidire a sfântului locaş.

Se cunosc şi disputele care s-au purtat pe tema amplasării acestei catedrale şi i s-a imputat mitropolitului Ioan Meţianu lipsa de viziune şi încăpăţânarea de a concentra reşedinţa, clădirile administrative, institutul şi monumentalul edificiu de cult între zidurile Sibiului, într-un moment în care procesul de extindere a oraşului era încă la început. Unul dintre argumentele aduse de opozanţii săi era lipsa de spaţiu necesar pentru a valorifica dimensiunile impresionante ale viitoarei catedrale, precum şi distrugerea vechii biserici greceşti aflate pe locul destinat construcţiei împreună cu o serie de edificii amplasate pe străzile Mitropoliei şi Alexandru Xenopol de astăzi, după cum indică rezoluţia sinodului eparhial din aprilie-mai 1900:

> „Biserica catedrală să se edifice pe locul din cetate, Strada Măcelarilor nr. 39, unde se află actuala biserică cu hramul «Schimbarea la Faţă», mai luându-se şi cele trei realităţi ale Arhidiecezei nr. 37, 41 şi 43 din imediata apropiere, iar din strada Brukenthal casa nr. 30, care asemenea este proprietatea Bisericii, precum şi realitatea

învecinată, îmbiată spre cumpărare”[2].

Dacă despre Catedrala Mitropolitană din Sibiu s-a scris constant şi amănunţit[3], despre bisericuţa care a dăinuit până în vara anului 1902 nu avem decât foarte puţine informaţii, pe care vom încerca să le sistematizăm şi să le dezvoltăm în cele ce urmează.

Compania grecească din Sibiu

Istoria acestui locaş de închinare este indisolubil legată de cea a comunităţii elene din Sibiu. Prezenţa grecilor în Transilvania a fost semnalată destul de devreme, încă de la sfârşitul secolului al XIV-lea, în bula Papei Bonifaciu al IX-lea din 15 decembrie 1399, şi tot atunci era atestată în oraşul Corona (Braşov) şi o biserică a grecilor, care erau cel mai probabil negustori[4]. Deşi iniţial nu li se îngăduia să-şi vândă marfa în principat, nici să-l tranziteze, începând cu secolul al XVII-lea dobândesc acest drept şi li se recunoaşte organizarea în „companii”. Astfel, compania negustorilor greci din Sibiu a fost întemeiată prin două diplome (8 iulie 1636 şi 29 decembrie 1641) emise de către principele Gheorghe Rákóczi I care le-a permis grecilor „de neam sau de negoţ”[5] să intre în Sibiu, să locuiască în oraş şi să ţină prăvălii, dar şi să se constituie într-o asociaţie menită să le apere drepturile, deschizându-le astfel piaţa transilvană în detrimentul negustorilor saşi. De aceea nici nu trebuie să ne mire faptul că în faţa concurenţei făcute de comercianţii balcanici, un statut al oraşului Sibiu din 1631 îi numea „naţiune dăunătoare”[6] pe grecii care începuseră să se stabilească în acestă zonă de la jumătatea secolului al XVI-lea. Câteva decenii mai târziu, la 1 octombrie 1678, ia fiinţă şi compania din Braşov. Peste un secol, din 1742, împărăteasa Maria Tereza le-a permis membrilor companiei să-şi aducă şi familiile în imperiu[7], iar dezvoltarea vieţii comerciale a luat un avânt atât de mare încât în numai 50 de ani companiştii deţineau monopolul asupra comerţului cu bumbac, cu vite, cu lână, cu piei şi cu ceară[8].

În ce priveşte componenţa etnică a Companiei, majoritari sunt grecii, cărora li se alătură macedo-români şi români originari din Ţara Românească şi chiar din Ardeal, cum reiese din supranumele cu care sunt înregistraţi în listele de membri: Făgărăşanul, Poplăceanul, Beligrădeanul, Braşoveanul etc.[9] Loredana Dascăl evidenţiază şi ea faptul că alcătuirea etnică a forului comercial este heterogenă[10], iar etnonimul „grec” are conotaţii culturale care indică mai degrabă „un ortodox de altă origine balcanică, ca, de exemplu, bulgari, sârbi, albanezi, legaţi toţi prin aceeaşi religie”[11].

Potrivit cercetării Máriei Pakucs-Willcocks, din registrele vamale de la Braşov şi Sibiu aflăm că sub acest nume generic de „greci” erau incluşi de fapt şi armeni sau evrei, în vreme ce istoricii care s-au aplecat asupra acestei chestiuni apreciază că aici expresia acoperea şi persoane de origine macedo-română, sârbă, turcă, italiană şi chiar ardeleană[12]. Prin urmare „grecii ca «entitate naţională şi nu religioasă» erau mai puţin numeroşi”[13]. De fapt „începând cu ultimele decenii al secolului al XVIII-lea, majoritatea «companiştilor» de pe teritoriul românesc se romanizaseră, iar spre anii 1840-1850 abia dacă mai existau în Sibiu companişti care nu-şi uitaseră limba, asimilându-se în masa românească”[14].

Cert este că mobilitatea companiştilor le-a oferit avantajul de a fi acolo unde se află „oportunităţile” de afaceri cele mai bune şi, astfel, până la jumătatea secolului al XVIII îi găsim împânzind Transilvania (Sibiu, Braşov, Deva, Hunedoara, Alba Iulia, Aiud, Blaj, Sebeş, Cluj-Napoca), dar fiind prezenţi şi în Crişana (Beiuş) şi Banat (Arad şi Caransebeş), încurajaţi de politica favorabilă dusă de habsburgi după 1688, beneficiind de mai multe privilegii, printre care şi scutirea de vamă, stipulată chiar de diploma acordată lor de către împăratul Leopold I[15].

Companiştii s-au îngrijit nu doar de obţinerea unor privilegii comerciale, ci şi de recunoaşterea statutului lor confesional, respectiv de constituirea unor parohii ortodoxe în cetăţile în care aceştia se stabileau, păstrându-se o serie de biserici ridicate de ei ca semn văzut al acestor eforturi de afirmare şi conservare a identităţii religioase. Prin urmare nu ne miră faptul că vom găsi biserici a căror zidire este atribuită negustorilor „greci” în localităţi precum Cluj-Napoca (Sfânta Treime şi Adormirea Maicii Domnului – Mănăştur), Alba Iulia (Buna Vestire), Hunedoara (Sfântul Nicolae), Braşov (Sfânta Treime – Strada G. Bariţiu), Bungard (Adormirea Maicii Domnului) şi Sibiu (Schimbarea la Faţă).

Dintre aceste lăcaşuri de cult ne atrag atenţia cele ridicate spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, care pot fi clasificate formal în biserici *extra muros* şi *intra muros*, din această ultimă categorie făcând parte aşezămintele ctitorite în Sibiu (1797-1800) şi în Braşov (1786-1787). Acestea două se disting prin poziţionare şi arhitectură, fiind zidite în curţi interioare, fără acces direct din stradă, iar autorităţile săseşti le pun în vedere ortodocşilor „*să nu se clădească turn şi clopot sau toacă*”[16]. Pentru demararea construcţiei atât companiştii din Sibiu, cât şi cei din Braşov acţionează în etape bine stabilite: a) achiziţionarea de proprietăţi imobiliare în cetate prin eforturi financiare comune ale ortodocşilor indiferent de naţionalitate; b) alcătuirea documentaţiei şi obţinerea aprobărilor din partea municipalităţii; c) zidirea efectivă a bisericilor.

Dar aceste procese nu au putut demara decât după anul 1781, când au fost emise decretul de convieţuire sau de „concivilitate” şi edictul de toleranţă de către împăratul habsburg Iosif al II-lea, care a desfiinţat dreptul de proprietate exclusiv al saşilor din Pământul

Crăiesc și a permis și altor națiuni, inclusiv românilor, să cumpere proprietăți și să-și construiască biserici, cu condiția ca respectivele comunități să aibă cel puțin 100 de familii. Astfel s-a deschis posibilitatea ridicării de lăcașuri sfinte de către greco-catolici și ortodocși în perimetrul cetăților. Dacă în Brașov, ortodocșii români s-au asociat cu negustorii greci și macedo-vlahi (donatorul principal fiind Panayiotis Hagi Nica) pentru zidirea unei biserici, finalizată în anul 1787, la Sibiu, situația s-a dovedit un pic mai delicată. În paralel cu construcția unei biserici de către comunitatea greco-catolică (1778-1784), ortodocșii au primit aprobarea pentru construcția a două biserici românești: una în cartierul Maierii Sibiului (Sf. Ap. Luca, finalizată în 1791) și alta în cartierul Iosefin ca biserică patronală a negustorilor macedo-români, darul oferit comunității din partea unei singure familii mai înstărite. Această biserică a fost zidită în anii 1788-1789 de către văduva negustorului „hagiu" Petru Luca, membru al Companiei, Stana, iar Hagi Constantin Pop – ginerele lui Petru Luca și al Stanei – reface biserica mult afectată de puternicul cutremur din 26 octombrie 1802.

Despre Hagi Petru Luca, asociat al Companiei grecești din Sibiu, știm că era de obârșie oltenească și că practicase activități de comerț încă din 1747, iar de pe la 1760, se îndeletnicește mai ales cu negoțul de vite, afacere care i-a adus profituri însemnate, impulsionându-l să-și extindă activitatea până în părțile apusene ale continentului[17]. Soția sa, Stanca sau Stana era originară tot de prin ținuturile oltene, înrudindu-se după mamă cu familiile boierești Murgășanu și Jianu, iar fiica lor, Păuna se va căsători, pe la 1770-1771, cu Hagi Constantin Pop, proprietar, încă din 1768, al unei firme comerciale de import, export și tranzit era membru de vază în Compania grecească. Constantin Pop a fost pelerin la Sfântul Mormânt din Ierusalim prin anii 1776-1777[18], întorcându-se în Sibiu cu dreptul câștigat de a-și adăuga la nume titlul de „Hagiu", pe care să-l poată transmite apoi și urmașilor săi[19]. „Era, fără îndoială, destulă vanitate, în dobândirea acestui titlu de onoare, în cazul lui Constantin, la fel ca pentru oricare alt bărbat balcanic din epocă. Totuși, vanitatea nu putea explica întru totul verva cu care s-a dedicat el, mai apoi, activității de ctitor și donator, în folosul multor biserici din Transilvania sau din Țara Românească"[20].

Contrar acestei opinii generale, Ștefan Toma afirmă că numele de Hagi Constantin Pop, care în codicii companiei grecești apare *Hagiconstantinou*, poate fi considerat grec de origine, nume, de altfel, prezent până astăzi în Grecia, la fel ca acela de Hagiioannou sau Haginikoloaou[21], dar ponderea foarte mică a grecismelor din corespondența lui Hagi Constantin Pop cu familiile boierești din Valahia pare să infirme descendența lui greacă[22].

În calitate de reprezentant al unei însemnate case comerciale transilvănene, Hagi Constantin Pop a îndeplinit un rol deosebit în amplificarea relațiilor comerciale cu Oltenia, având numeroși clienți în rândurile negustorilor și boierimii. Relațiile comerciale ale casei Hagi Pop din Sibiu cu gospodăriile din sudul Carpaților erau realizate prin intermediul mai multor agenți permanenți pe care îi avea în diferite orașe-târguri, funizând el însuși o serie de bunuri, precum vinul produs pe proprietățile de la la Bengești (jud. Gorj), Drăgășani și Sutești (Vâlcea), Vulcănești (Dolj)[23].

Alături de frații Boghici și Nicola Nicolau din Brașov și „jupânul Ioan Logofet neguțătoriul" din Timișoara, se va număra printre acei puțini negustori români înstăriți care alcătuiesc o pătură de cărturari și mecenați, care au tradus sau au acoperit cheltuiala imprimării diferitelor opere cu caracter laic sau religios[24]. Astfel Hagi Constantin Pop a finanțat publicarea Mineielor râmnicene care au fost retipărite la Buda în 1804-1805, dar a și contribuit semnificativ la modernizarea tipografiei de la Râmnic[25].

Dar numele lui Constantin Hagi Pop este legat mai ales de ctitorirea bisericii grecești, zidită între anii 1797 și 1799 de către companiștii din Sibiu.

Încă dinainte de înființarea Companiei, negustorii greci, aromâni și români au dat o importanță deosebită cultului divin care era celebrat în capele improvizate în locuințe pe care aceștia le închiriau special în acest scop, după cum indică potirul pe care este inscripționat anul 1620 sau crucea fără postament pe care figura anul 1671. De altfel lista preoților parohiei grecești începe cu ieromonahul Serafim din mănăstirea athonită Iviron, menționat încă din 5 iunie 1640.

Desfășurarea unei susținute activități comerciale în Sibiu, i-a determinat și să ridice un sfânt locaș în afara cetății la finele anului 1690 în localitatea Bungard, cu scopul declarat de „a se îngriji de îngroparea celor decedați ai lor" [respective pro suorum decedentium humatione][26]. În paralel au funcționat două capele în Sibiu: una în cetate pe strada Tribunei la sfârșitul secolului al XVII-lea[27] și una localizată de Părintele Teodor Bodogae pe „fosta «uliță a Poplăcii» nr. 15, astăzi str. Moldovei nr. 35"[28]. Se pare că între anii 1784-1789 Compania a închiriat o altă „biserică" unui oarecare Peter Conrad[29], ceea ce indică probabilitatea existenței mai multor lăcașuri de cult de care dispuneau negustorii greci în Sibiu.

Biserica „Schimbarea la Față"

Posibilitatea construirii unui edificiu dedicat exclusiv activităților de cult se ivește abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când membrii Companiei sibiene încheie împreună cu un alt asociat al ei, Stoica Răduț, un contract „de închiriere și vânzare, potrivit căruia Compania grecească putea clădi pe numele ei

un locaș de cult propriu, precum și o școală și case de locuit pentru deservenții celor două instituții”[30].

Era vorba de imobilul cu numărul 99, din strada Măcelarilor numărul 39 (azi Mitropoliei 35), „dimpreună cu toate aparținențele ei, întreagă curtea, șopronul de lemne, grădini și tot ce se află pe ele”, unde Compania putea „să-și amenajeze după plac, pe acel teren, cu bani proprii, o capelă (Bett-Haus Kapelle)”[31]. Actul semnat la 25 februarie 1797 prevedea darea în folosință a clădirii și a anexelor pe o perioadă de 36 de ani, Stoica Răduț asumându-și despăgubiri însemnate pe care le-ar fi datorat Companiei în cazul neprelungirii contractului sau a rezilierii lui.

Deși nu sunt specificate condițiile puse de municipalitate pentru construirea capelei, este arhicunoscut faptul că edificiul trebuia să fie mascat de alte clădiri, ascuns după construcțiile de la stradă, fără turlă și, bineînțeles, fără clopot sau toacă[32]. Mitropolitul Ioan Mețianu face referire la acest fapt în cuvântarea sa la punerea pietrei de temelie a catedralei la 5/18 august 1902: „până la anul 1848, nouă românilor ortodocși nu ni se permitea să ridicăm biserici, cu turnuri și clopote în centrul orașelor”[33]. Prin urmare existența acestui locaș de cult era cât se poate de discretă, adesea neștiută de contemporanii de alte confesiuni.

Această realitate este subliniată și de arhidiaconul de atunci Miron E. Cristea, care în cuvântarea rostită cu prilejul ultimei Liturghii oficiate în vechea capelă, afirma:

> „Bisericuța noastră n-are nici turn, nici toacă şi clopote, cari cu glasul lor evlavios şi petrunzător să chieme la timpul prescris de ritualul nostru neîntrecut pe credincioşii sei la slujbele, în cari biserica ortodocsă cu rară pricepere şi cu cald patriotism a sciut totdeauna şi scie şi acum împleti în un întreg atât de armonic sentimentele religioase pentru mărirea lui Dumnezeu cu cultivarea celor mai curate sentimente dinastice şi cu iubirea către țară, în care locuim, şi către toți locuitorii ei. Şi aceasta stare necompletă, ciuntită şi umilitoare, a bisericuțelor noastre din unele orașe provine nu întru atâta din sărăcia credincioşilor lor – căci poporenii lor erau de regulă din cei mai bogați locuitori ai acelor orașe – ci mai mult din restricțiunile acelui timp de intoleranță, isvorâte acele restricțiuni poate şi din motivul, ca nu cumva sunetul clopotelor noastre să deştepte din somn pe vecinii, cari au făcut din zi noapte şi să conturbe odichna vecinelor reîntoarse târziu de la soarelele lor, ori dela alte disctracțiuni lumesci. Între asemenea împrejurări nu-i deci nici o mirare, că şi aceasta bisericuță din orașul nostru a trebuit să se retragă, ca o cenuşotcă modestă, în dosul edificiilor, cari o încunjuoară”[34].

După dobândirea terenului s-a trecut la reamenajarea curții interioare pentru a face loc viitoarei construcții, a cărei piatră de temelie a fost pusă la 31 august 1797, „slujba fiind oficiată de arhimandritul Gherman din Trebizonda, ajutat de arhimandritul Eugen din Mănăstirea Ivirilor de pe Muntele Athos, de față fiind proestosul de atunci al companiei Gh. Manicate Safran, iar curator al Bisericii fiind hagi Constantin Pop”[35]. Părintele Teodor Bodogae oferă mai multe detalii privind construcția în sine, identificând în arhive suma de 18.600 de florini folosiți pentru ridicarea capelei şi alți 13.500 de florini pentru zidirea şcolii.

Lucrările au durat mai bine de doi ani, fiind executate după planurile realizate de arhitectul M. Bucholzer[36]. Construită cel mai probabil din cărămidă, peste care s-ar fi turnat var fierbinte, biserica grecească era o clădire tip sală cu o absidă semicirculară decroşată, iar acoperişul era construit în două ape, fiind acoperit cu țigle între care îşi fac loc câte două lucarne.

Clădirea era construită în stil baroc, după cum indică elementele exterioare ale edificiului. Astfel fațadele laterale erau formate din două travee, delimitate de pilaştrii cu capitel doric, iar în partea inferioară prezintă un soclu ce înconjoară lăcaşul de rugăciune. În schimb fațada frontală „prezintă un antablament cu friză formată din metope şi triglife, demarcat printr-o cornişă profilată, de un fronton triunghiular, finalizat fiind de volute şi flancat de urne stilizate. Frontonul mai prezintă o rozasă în timpan şi se termină într-o cruce, redată paralel şi pe cealaltă finalizare a coamei acoperişului. Ferestrele sunt dreptunghiulare cu ancadramente terminate în sprâncene arcuite (acelaşi tip de ancadrament fiind prezent şi pe laturile bisericii). Deasupra intrării în biserică descoperim un gol de formă ovală de tip ochi de bou”[37]. Forma exterioară a bisericii era foarte asemănătoare bisericii reformate de pe strada Mitropoliei –zidită cu un deceniu mai devreme, lipsindu-i, evident, turnul cu care era înzestrat edificiul amplasat la stradă.

Potrivit lui Athanasios E. Karathanis, cu puțin înainte de finalizarea construcției, în 6/17 august 1799, deasupra uşii a fost aşezată şi „sfânta icoană a transfigurării”, indicând cel de-al doilea hram al bisericii – propus de Manase Eliad –, deşi aceasta fusese deja dedicată Sfântului Atanasie cel Mare, patronul spiritual al Companiei[38].

Accesul se făcea printr-un pridvor deschis încununat cu un fronton curb surmontat de o cornişă semicirculară. „Frontonul prezintă de asemenea un antablement sprijinit pe două coloane de piatră cu secțiunea circulară şi de alte două semicoloane angajate, lipite de zidul clădirii”[39]. Din păcate, inscripția de pe fronton nu poate fi descifrată din imaginile păstrate, distingându-se doar câteva caractere greceşti. Totuşi, autorii monografiei *Biserica catedrală de la Mitropolia*

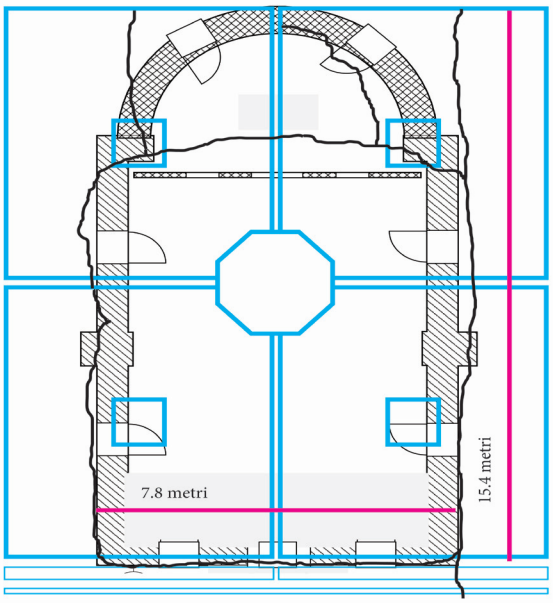
Ortodoxă Română în Sibiu. Istoricul zidirii 1857-1906 redau conținutul acestei inscripții grecești cu scriere majusculă: „*Întărirea celor ce nădăjduiesc întru tine, întărește, Doamne, biserica Ta, care o ai câștigat cu scump sângele Tău. 1799*”[40]. Este vorba de textul unui irmos întrebuințat frecvent în deschiderea cântării a treia din canoanele Utreniei.

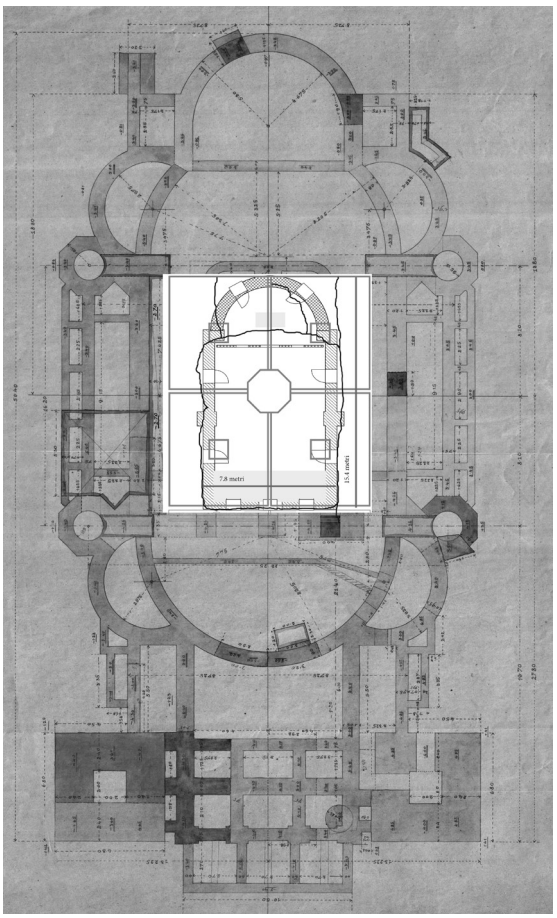
Din coroborarea hărților Sibiului din 1829 și 1845 cu gravura lui August Spörner din 1883[41], dar și din fotografiile realizate cu prilejul demolării se pare că în fața bisericii se afla o clădire în formă de U construită pe aliniamentul străzii, vederea ei fiind astfel obstrucționată. Se cuvine insistat asupra faptului că ortodocșii nu au beneficiat de aceeași bunăvoință ca reformații maghiari, cărora li s-a îngăduit să-și construiască între 1784 și 1786 pe aceeași stradă o biserică cu turn, în care accesul se făcea direct din stradă. Miron Cristea simte și el nevoia să sublinieze acest lucru:

> „Acest fapt ne reamintesce timpul de tristă aducere aminte – nu tocmai îndepărtat – când poporul nostru, credincioșii bisericei ortodoxe, n-aveau nici acel drept de a-și zidi – nu casă proprie, – ci casa Domnului – biserica – în mijlocul orașului, la vederea tuturor, cu frontul la stradă, ca nu cumva icoanele, zugrăvirile, formele bisericilor noastre ortodoxe și române să provoace idiosincrasia, sau nervositatea trecătorilor de altă lege și alt neam”[42].

Dar deși clădirile de la numerele 35 și 37 obstrucționau observarea lăcașului ortodox, ele erau mai scunde decât acesta, de vreme ce înălțimea bisericii depășea cu puțin cota de 16 metri. Din puținele imagini păstrate putem aproxima arbitrar și restul dimensiunilor bisericii: nava măsura cca 12.5x8 metri lungime, căreia i se adăuga absida semicirculară cu raza de 3 metri, lungimea totală însumând 15.5 metri. Din aceleași fotografii putem stabili, tot cu aproximație, poziția edificiului în curtea interioară, fiind dispus în paralel cu imobilul situat astăzi pe Str. Mitropoliei nr. 22 (Casa Mihai Eminescu), la o distanță de circa 30 de metri de caldarâm. Ținând cont de aceste valori putem localiza biserica în naosul catedralei mitropolitane de astăzi, iar o serie de crăpături care străbat în paralel pavimentul din naos pe o lungime de mai mult de 15 metri la o distanță ce variază între 7.7 și 8 metri par să descrie parțial amplasamentul inițial al bisericii grecești. Interesantă este traiectoria crăpăturilor paralele care după mai bine de 12 metri se îndreaptă una spre cealaltă descriind un patrulater, din care se desprinde un vag semicerc – marca locului unde s-ar fi putut afla absida altarului.

Posibilul amplasament al bisericii grecești în naosul actualei Catedrale Mitropolitane

Interiorul bisericii era și el deosebit de sobru. Din fotografia realizată înainte de dărâmarea edificiului putem distinge forma de navă și lipsa absidelor laterale deasupra căreia se desfășoară bolta semicilindrică dispusă axial, încrucișată de alte două bolți semicilindrice mai mici, ale căror penetrații corespund traveelor din exterior. Cele două bolți în leagăn cu dispunere transversală sunt delimitate între ele de un arc dublou sprijinit pe o consolă care susține această structură și care este integrată printr-un ornament în stuc, reprezentând un basorelief cu motive vegetale. O frumoasă cornișă face tranziția dintre pereții laterali și boltă. Contrar opiniei generale, interiorul nu a fost niciodată pictat, ci doar zugrăvit simplu, reflectând o austeritate anume, amplificată de pardoseala din dale de piatră. Iconostasul, relocat la biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil din Gura Râului și sfințit la 31 august 1902 , a fost realizat tot în stil baroc cu o bogată ornamentație, iar pictura lui a fost executată de Iosif Neuhauser și I. Krambeli. Ne reține atenția medalionul de deasupra ușilor împărătești, unde găsim inscripția „Κύριε, ἔστωσαν δὴ οἱ ὀφθαλμοί σου ἀνεῳγμένοι καὶ τὰ ὦτά σου ἐπήκοα εἰς τὴν δέησιν τοῦ τόπου τούτου. Παραλειμ:Β:κεφ:6.στιχ:40. II Chron:VI;40 [Dumnezeul meu, să-Ți fie ochii Tăi deschiși și urechile Tale cu luare aminte la rugăciunea care Ți se va face în locul acesta. 2 Paralipomena (Cronici) 6, 40]”.

Catapeteasma, păstrată la biserica Sfinții Arhangheli din Gura Râului, oferă și ea importante informații despre dimensiunile interioare ale capelei grecești. Iconostasul măsoară 6.85 metri lățime și circa 6 metri înălțime, la care se adaugă crucea cu moleniile și o serie de decorațiuni care ridică înălțimea totală a catapetesmei la circa 7.5 metri. Corelând aceste date cu indiciile oferite de imaginile păstrate, putem estima lățimea interioară a edificiului la maximum 7 metri și o înălțime care se apropia de 10 metri. Chiar dacă pictura catapetesmei nu a atras interesul cercetătorilor, decorațiunile sculptate sunt executate cu rafinament dovedind migala deosebită a artiștilor. În aceeași manieră este lucrat și un tetrapod octogonal înalt de 122 de centimetri deasupra căruia se înalță un superb suport de candelă sculptat cu măiestrie de aceeași meșteșugari, aflat astăzi tot la biserica din Gura Râului.

În partea opusă, deasupra intrării au fost construite două cafasuri, unul destinat corului și celălalt femeilor, fiecare din ele fiind susținut de câte două coloane. Accesul se făcea prin intermediul câte unei scări dispuse în latura sudică. Împreună cu alte piese de mobilier din vechea biserică, cele două foișoare au fost scoase la vânzare după dezafectarea clădirii și dărâmarea ei, după cum indică anunțul apărut în repetate rânduri în paginile *Telegrafului Român*, în lunile iulie și august 1902:

> „*De vânzare* se află la inspectorul realităților archidiecesane ambele **podişoare** din biserica acum demolată a parochiei central din Sibiiu-cetate, **amvonul**, precum şi mai multe **strane** şi obiecte, cari s-au scos din ea. Cei-ce doresc a le cumpăra să se adreseze dlui Pantaleon Lucuța”.

Într-un document adresat consistoriului la 28 noiembrie 1902, Pantaleon Lucuța arăta „că amândouă foişoarele de la biserica dărâmată le-am vândut parohiei Mag, care a ales părțile cele mai bune vrând a face numai un foişor şi care le-am predat conform adeverințelor aici % 2 buc. alăturate măsarului Fritz Bortnes din loc., împuternicit la primire prin parohul Alesandru Vlad”, acesta urmând să anunțe prețul la consistoriu[43].

Primul cafas era împodobit cu o icoană ovală a Maicii Domnului cu Pruncul de dimensiuni semnificative (0.95x0.8m) care s-a păstrat, fiind, în prezent, în custodia Centrului de Restaurare al Arhiepiscopiei Sibiului. Acest foişor prezintă elemente decorative comune cu catapeteasma şi tetrapodul din Gura Râului indicând faptul că a fost prevăzut de la bun început în planul inițial. Cel de-al doilea cafas, diferit ca stil şi foarte sărăcăcios din punct de vedere ornamental a fost ridicat mai târziu, poate chiar după anul 1864, când biserica trece în custodia românilor mai numeroşi, fiind nevoie de fructificarea spațiului nefolosit. Acesta a fost destinat femeilor, iar Miron Cristea, în predica sa de după „Liturghia de adio” indică faptul că „foişorul era aproape ticsit de coconițe şi soții de meseriaşi”.

Interiorul bisercii greceşti, vedere spre apus.
Fotografie realizată în ajunul demarării lucrărilor de demolare.

Din aceste două cafasuri au fost preluate diverse piese şi elemente – din documentele de arhivă reiese că mobilierul din vechea biserică grecească se găsea într-un avansat stadiu de degradare – şi în biserica parohială din localitatea Mag a fost realizat un singur podişor cu dimensiunile 6.5x3.5 metri care se sprijină pe cele două coloane cu capiteluri corintice ce susţinuseră foişorul original. Din păcate, în urma modificărilor realizate în vederea adaptării acestui cafas la particularităţile bisericii din Mag, dar şi a intervenţiilor făcute în ultimul secol, cu greu mai poate fi recunoscut vreun element original, în afara coloanelor amintite.

***

Slujbele şi întregul cult se săvârşeau în limba greacă – un element care îi izola de restul ortodocşilor din Sibiu, asigurându-le autonomia faţă de episcopii sârbi care îşi aveau reşedinţa la Răşinari. Teama unei imixitiuni o regăsim afirmată într-un document din 1791 redactat pe marginea jurământului noului capelan al Companiei:

> „Dreptu aceia ne temem ca nu cumva, silinduvă Dom[nia Sa] ep[iscopul] să ne opriască la aducerea capelanului din Arhipelag, va umbla să nă puie preotu rumănescu în capel[a] noastră" .

Documentul subliniază mai departe 5 motive pentru care comunitatea nu poate fi deservită de clerici români, dintre care reţinem slaba pregătire intelectuală a preoţilor români şi calitatea lor morală îndoielnică .

Comunitatea a continuat să îşi menţină acest statut autonom până la jumătatea secolului al XIX-lea când numărul companiştilor a scăzut masiv, abia rămânând câţiva greci. După cumpărarea imobilului de pe Strada Măcelarilor (azi Mitropoliei 24) mitropolitul Andrei Şaguna a reuşit cu tact să şi-i apropie pe puţinii membri ai Companiei (negustorii Hagi, Popovici, Behniţ, Dumitru Andronic, Nedelcu, Mateiu Gligor şi văduva Bene), dar şi pe arhimandritul Meletie, ultimul slujitor grec al capelei, după moartea căruia l-a numit provizoriu pe ieromonahul Bogdan Gherman (1863)[44]. În cele din urmă companiştii i-au încredinţat soarta bisericii şi şi-au lăsat averile şi clădirile deţinute în preajma ei moştenire Mitropoliei. În aceste circumstanţe edificiul a devenit parohia ortodoxă română din Sibiu-Cetate, iar după concursul din 1864, primul paroh român a fost Zaharia Boiu – redactor al *Telegrafului Român*, supranumit „fala amvonului românesc" –, care a păstorit această comunitate ce număra iniţial 120 de suflete, între care se regăseau şi ultimii membrii ai Companiei greceşti (Hagi, Duma, Andronic, Mateiu Gligor şi Behniţ).

În perioada păstoririi lui Zaharia Boiu în anul 1883 s-a ridicat problema restaurării, cerându-se ulterior „lărgirea bisericei", dar deşi suma necesară a fost aprobată de Consistoriul Arhidiecezan la 31 martie 1883 şi a fost prevăzută între cheltuielile din fondul „fundaţiunii Şaguna" pe anul 1884, banii nu au fost acordaţi comunităţii. Din 1885 „biserica grec-ortodoxă română din Cetate" îl avea ca paroh pe Simeon Ştefan, care, la 8 martie 1886, solicita Consistoriului Arhidiecezan să elibereze „suma votată ca ajutor spre lărgirea bisericii din Sibiu-cetate"[45], dar fără succes.

Din 1890 preotul Ioan Papiu devine parohul micii biserici, care va sluji la acest sfânt altar până la dărâmarea edificiului pentru a face loc actualei catedrale mitropolitane în anul 1902.

Telegraful Român din 2/15 iulie 1902 consemnează caracterul solemn al ultimei slujbe săvârşite în această bisericuţă la 30 iunie, pentru ca din 1/14 iulie 1902 să înceapă demolarea lăcaşului împreună cu imobilele din jur. Reţinem ampla cuvântare rostită cu acest prilej de către arhidiaconul Miron Cristea, care a evidenţiat o dată în plus destinul deosebit şi valoarea simbolică pe care a avut-o acest sfânt locaş pentru ortodocşii din Sibiu şi din Transilvania, înşiruind momentele deosebite petrecute în această capelă mică şi care au marcat viaţa întregii Mitropolii a Ardealului[46].

Miron Cristea a subliniat magistral în cuvântarea sa de adio, amărăciunea despărţirii de acest locaş „pentru că bisericuţa – în care ne aflăm – pe cât este de o parte de mică şi de modestă, pe atât este de altă parte de însemnată şi de preţioasă pentru trecutul nu numai al parochiei centrale din Sibiiu, ci pentru trecutul şi istoria mai nouă a întregei noastre biserici şi archiepiscopii, care – mai bine de un veac – îşi are reşedinţa sa archierească în Sibiiu-cetate"[47].

Dar tot el are inspiraţia să-i îndemne pe cei prezenţi să interiorizeze această tristeţe şi, astfel, curăţându-şi sufletele să poată anticipa şi participa la bucuria spirituală pe care o va aduce viitoarea catedrală mitropolitană, căreia i se face acum loc: „Întristarea, ce ne cuprinde acum la demolarea bisericei vechi şi gândul, ce sboară înainte – închipundu-şi frumseţa Sionului nou – fie-ne memento, care – în tot timpul de clădire a bisericei nouă – să ne ridice mintea şi inima spre Dumnezeu, să ne reîmprospeteze poruncile Lui, să ne abată dela toate cărările greşite, să ne întărească tăria voinţei morală şi trupească, şi să ne îndrepte spre calea pocăinţei, a curăţiei, a înnoirii noastre – ca astfel – atunci, când vom sta – preste câţi-va ani – înaintea portalului de întrare în noul Sion şi ne vom vedea din depărtare strălucind în toată frumseţa iconostasul şi internul lui – consciinţa sufletului nostru să nu ne poată reaminti figuratul înţeles al cuvintelor din cântarea (luminânda) bisericească: «Cămara Ta, Mântuitorule, o văd împodobită, dar îmbrăcăminte nu am, ca se intru întrânsa»"[48].

***

Dimensiunea arhetipală a unei jertfe creatoare sau răscumpărătoare este postulată de toate civilizațiile și de toate marile religii ale lumii, fiind o rămășiță a revelației primordiale. Şi creştinismul, întemeiat prin activitatea răscumpărătoare a Logosului divin – lucrare marcată de întrupare, moarte pe cruce, înviere, înălțare la cer și trimiterea Sfântului Duh la Cincizecime –, a cunoscut în istoria sa numeroase momente în care sfintele altare s-au cerut ridicate printr-un sacrificiu mai mult sau mai puțin simbolic. Această jertfă s-a întipărit în memoria colectivă și era rememorată prin legende și creații populare ca o perpetuare a străvechilor sacrificii umane care se săvârșeau în Antichitate înainte de demararea lucrărilor la o construcție, condiționând perenitatea edificiilor ridicate de violența și intensitatea supliciilor aplicate victimelor. Așa cum arăta Mircea Eliade, revelația adusă de credință nu ștergea semnificațiile precreștine ale simbolurilor, ci le adăuga o valoare nouă, fiind singura care valoriza simbolul, făcând din el o revelație[49].

O astfel de jertfă poate fi considerată și distrugerea bisericii Companiei grecești din Sibiu, care prin destinul ei unic a pregătit cetatea transilvană pentru găzduirea unei construcții monumentale, înzestrată cu o valoare simbolică menită să exprime unitatea și grandoarea unei comunități care a renăscut după secole de injustiție. Iar această ofrandă a adus un plus de valoare catedralei mitropolitane, care poartă în sine istoria și urmele vechii bisericuțe zidite acum mai bine de 200 de ani, ce a devenit între timp catedrală arhiepiscopală și mitropolitană, loc de desfășurare a sinoadelor mitropolitane, mărturie vie a puterii de mobilizare a conștiinței naționale și confesionale a românilor din Ardeal.

Note:

1. Mulțumesc pe această cale tuturor celor care au contribuit la investigarea acestei teme: Lect. Dr. Ioan Ovidiu Abrudan, Diac. Dr. Ștefan Toma, Cercet. Ana Grama, Pr. Nicolae Cătană, Pr. Silvian Stângaciu, Pr. Dr. Radu Gârbacea.
2. Protocolul Sinodului Arhidiecesei din anul 1900, p. 89-96. De fapt au fost dărâmate casele de la numerele 35, 37, 39, 41, 43 din strada Măcelarilor și 28, 30 și 31 din strada Brukenthal. Numărul clădirilor demolate sub supravegherea arhitectului Szálay diferă în funcție de surse (7 sau 8) cf. Valeria Soroștineanu, „Despre catedrala mitropolitană din Sibiu", în *Transilvania*, nr. 4/2006, p. 34
3. Amintim monografiile: Dr. Ilarion Puşcariu, Dr. E. Miron Cristea și Matei Voileanu, *Biserica catedrală de la Mitropolia ortodoxă română din Sibiu. Istoricul zidirii, 1857-1906*, Sibiu, 1908 și Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Catedrala Mitropolitană din Sibiu 1906-2006*, Sibiu, 2006, cărora li se adaugă numeroase articole și studii publicate în paginile revistei *Mitropolia Ardealului* și a *Telegrafului Român.*
4. Olga Cicanci, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București 1981, p. 16. Florin Tălmăcean, „Relațiile dintre Biserica Transilvaniei și Patriarhia Ecumenică", în *ANGVSTA* 8, 2004, p. 14
5. Nicolae Iorga, Prefață, la *Scrisori și inscripții ardele și maramureșene, vol. I: Scrisori din archiva grecilor Sibiului din archiva protopopiei neunite a Făgărașului și din alte locuri*, București, 1906, p. V-VI
6. Cf. Mária Pakucs-Willcocks, „«Als Kaufleute mit solchen wahren umbzugehn jhrer Proffesion ist». Negustori greci la Sibiu în 1694", în *Revista istorică*, tom XXIII, 2012, nr. 1-2, p. 93.
7. Athanasios E. Karathanis, *Elenismul în Transilvania*, trad. din fr. Anca Dobre, cuvânt înainte de Acad. Virgil Cândea, Omonia, Bucureşti, 2003, p. 92.
8. Pr. Dr. Teodor Bodogae, „Câteva momente mai importante din trecutul Catedralei Mitropolitane din Sibiu", în *Mitropolia Ardealului*, an. XXXII, nr. 5/1987, p. 97.
9. Nicolae Iorga, Prefață, la *Scrisori și inscripții ardele și maramureșene, vol. I*, p. VIII.
10. Loredana Dascăl, *Din arhiva Companiei Negustorilor Greci din Sibiu (1453-1895): texte epistolare grecești*, Ed. Universității „Al.I. Cuza", Iași, 2013, p. 25.
11. Athanasios E. Karathanis, *Elenismul în Transilvania*, p. 39.
12. Mária Pakucs-Willcocks, „Negoț și negustori în comerțul oriental al Transilvaniei în secolul al XVI-lea. Câteva observații privind negustorii «greci»", în *Negustorimea în Țările Române, între Societas Mercatorum și individualitatea mercantilă, în secolele XVI-XVIII*, edit. de Cristian Luca, Galați University Press, Galați, 2009, p. 14.
13. Olga Cicanci, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746*, p. 97.
14. Pr. Dr. Teodor Bodogae, „Câteva momente mai importante din trecutul Catedralei Mitropolitane din Sibiu", p. 97.
15. Mária Pakucs-Willcocks, „«Als Kaufleute mit solchen wahren umbzugehn jhrer Proffesion ist»", p. 94
16. Extras din protocolul ședințelor magistratului din 14 iunie 1786, nr. Arhivei 2521-1792, Arhivele Statului din Brașov.
17. Ioan Ovidiu Abrudan, „Contribuție la cunoașterea unei valoroase piese de artă liturgică și iconostasul Bisericii din Groapă", în *Revista Teologică*, nr.2/2013, p. 124.
18. Ioan Ovidiu Abrudan, „Contribuție la cunoașterea unei valoroase piese de artă liturgică și iconostasul Bisericii din Groapă", p. 124.
19. Acest pelerinaj la Ierusalim, analog celui musulman la

Meca, era odată foarte răspândit în epocă, dar era doar la îndemâna celor cu o anumită potență financiară, cum era cazul marilor negustori. Theodor Capidan descrie laconic desfășurarea acestui hagialâc „Drumul la Ierusalim nu era atât de scurt ca acela la mânăstiri. De aceea, pentru acest lung pelerinaj se făceau pregătiri cu săptămânile înainte. In tot intervalul acesta se pregăteau hainele, așternuturile și chiar mâncarea pentru un drum lung care ținea peste o lună. Plecarea se făcea, pe cât cu putință mai mulți laolaltă. Iar ziua plecării se ținea în taină, din pricina bandiților de pe drum. Timpul de peste an când plecau era în totdeauna același. Ei porneau înainte sau la începutul postului mare, pentru ca în ziua învierii să fie la Ierusalim. Spre a putea avea titlul de «Hagi», în prima zi de Paști ei trebuia să fie acolo, asistând la slujba bisericii în noaptea învierii, când își aprindeau lumânarea din lumina care ieșea din sfântul mormânt. Unii aprindeau mai multe lumânări, spre a le putea duce stinse cu sine acasă, ca amintire la rude și prieteni. La plecare spre locurile sfinte, despărțirea era foarte dramatică. Plângeau cei ce se duceau și plângeau și cei ce rămâneau acasă. Drumul spre «hagilâc» era atât de lung și însoți de atâtea primejdii, încât nu arare ori se întâmpla ca unii din ei să nu se mai întoarcă acasă. In schimb, cu atât mai veselă era revederea. La înapoiere, toți veneau încărcați de daruri iconițe, cruciulițe, mătânii, inele și câte alte minunății aduse dela locurile sfinte, pe care le împărțeau la rude și prieteni. Sosirea lor în oraș era un mare eveniment. Rudele cu prietenii ieșeau afară de oraș cu preotul în frunte spre întâmpinarea lor. După sosire, oridecâteori ieșeau în oraș, lumea se uita la ei ca la niște sfinți. Luni dearândul se vorbea în localitate de minunile pe care noii «Hagii» le povesteau despre tot ceea ce văzuseră în Ierusalim și în celelalte localități legate de viața Mântuitorului." (Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, Fundatia Regală pentru Literatură și Artă, București, 1942, p. 31).

20. Ioan Ovidiu Abrudan, Telegraful Român, 2013

21. Diac. Dr. Ștefan Toma, „Vechea comunitate a grecilor din Sibiu (I)", în *Ziarul Lumina*, 7 februarie 2011 http://ziarullumina.ro/vechea-comunitate-a-grecilor-din-sibiu-i--15784.html (4 aprilie 2016)

22. N. Iorga, *Scrisori de boieri și negustori olteni către Casa de Negoț sibiană Hagi Pop*, publicate cu note genealogice asupra mai multor familii (formând volumul VIII din „Studii și documente cu privire la Istoria românilor"), București, 1906, p. III (infra: Scrisori de boieri și negustori olteni către Casa de Negoț sibiană Hagi Pop), p. IV.

23. Eugen Deca, *Considerații istorico-etnografice asupra comerțului din Vâlcea în perioada secolelor al XVIII-XIX-lea*, p. 400. A se vedea și Andrei *Oțetea, „Casa de comerț Hagi Constantin Pop din Sibiu și rolul ei în dezvoltarea comerțului din Țara Românească", în Comunicări și articole de istorie, București, 1955, p. 29-44; Ileana Petrescu, „Din activitatea Casei de comerț Hagi Constantin Pop din Sibiu în Oltenia", în Arhivele Olteniei, 1981. 2, Serie Nouă, p. 98-107.*

24. Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, Partea a II-a: De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocei fanariote (1601-1821), Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1946, p. 950.

25. Keith Hitchins, *The Romanians, 1774-1866*, Clarendon Press Oxford, 1996, p. 116.

26. Cf. Documentul III datat „Sibiia, 18 Iunie 1691", în Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardele și maramureșene, vol. I: Scrisori din archiva grecilor Sibiului din archiva protopopiei neunite a Făgărașului și din alte locuri*, p. 3.

27. Pr. Prof. Mircea Păcurariu, *Catedrala mitropolitană din Sibiu*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2006, p. 18.

28. Pr. Dr. Teodor Bodogae, „Câteva momente mai importante din trecutul Catedralei Mitropolitane din Sibiu", p. 98.

29. Athanasios E. Karathanis, *Elenismul în Transilvania*, nota 319, p. 92. Ceva mai consecvenți s-au dovedit companiștii din Brașov, a căror capelă a fost închiriată timp de aproape 150 de ani într-un imobil situat astăzi pe strada Postăvarului.

30. Pr. Dr. Teodor Bodogae, „Câteva momente mai importante din trecutul Catedralei Mitropolitane din Sibiu", p. 98.

31. Contractul de închiriere nr. 307/1797, tradus de Pr. Dr. Teodor Bodogae în studiul „Câteva momente mai importante din trecutul Catedralei Mitropolitane din Sibiu", p. 99.

32. În mod analog la Brașov, din donațiile provenite din partea negustorilor locali și a celor veniti din Muntenia, Constantin Dsanli, Dimitrie Dima, Mihai Cristof și Nicolae Ștefan cumpărau în anul 1785 de la sașii Mihail Cronenthal și Anton Lang, două case în Târgul Cailor (azi str. Barițiu nr .12) în vederea adaptării lor ca biserica ortodoxă. În anul 1786 Magistratul aproba tranzacția, cu condiția ca acesta să fie făcută „în fundul gradinii; să nu se schimbe acoperișul casei și să nu aibă clopot sau toacă", iar în anul 1787 Biserica era deja amenajată.

33. † Ioan Mețianu, „Cuvântare la punerea pietrei de temelie a Catedralei", în *Telegraful Român* 13/26 august 1902, p. 1.

34. „Cuvântare de archidiaconul Dr. Miron E. Cristea", în *Telegraful Român*, *Telegraful Român*, an. L, supliment la nr. 75, sâmbătă 6/19 iulie, 1902.

35. Pr. Dr. Teodor Bodogae, „Câteva momente mai importante din trecutul Catedralei Mitropolitane din Sibiu", p. 101.

36. Diac. Dr. Ștefan Toma, „Vechea comunitate a grecilor din Sibiu (I)", în *Ziarul Lumina*, 7 februarie 2011 http://ziarullumina.ro/vechea-comunitate-a-grecilor-din-sibiu-i--15784.html (4 aprilie 2016)

37. Răzvan Pop, „Un repertoriu al monumentelor dispărute, construite în perioada habsburgică și a Imperiului Austro-Ungar", în *BRVKENTHAL ACTA MVSEI*, II.1, 2007, p. 244.

38. Athanasios E. Karathanis, *Elenismul în Transilvania*, p. 92.
39. Răzvan Pop, „Un repertoriu al monumentelor dispărute, construite în perioada habsburgică şi a Imperiului Austro-Ungar", p. 244.
40. Dr. Ilarion Puşcariu, Dr. E. Miron Cristea şi Matei Voileanu, *Biserica catedrală de la Mitropolia Ortodoxă Română în Sibiu. Istoricul zidirii 1857-1906*, Sibiu, 1908, p. 64.
41. Răzvan Pop, „Un repertoriu al monumentelor dispărute, construite în perioada habsburgică şi a Imperiului Austro-Ungar", p. 244.
42. „Cuvântare de archidiaconul Dr. Miron E. Cristea", în *Telegraful Român*, *Telegraful Român*, an. L, supliment la nr. 75, sâmbătă 6/19 iulie, 1902
43. În *Telegraful Român*, nr. 94, 24 august/6 septembrie 1902, p. 4, găsim printre noutăţi şi ştirea: „*Sfinţirea bisericei din Gurarâului*. Duminică (31 august st.n.) credincioşii noştri din Gurarâului (tractul Săliştei) au avut zi de frumoasă sărbătoare. Atunci s-a făcut adică sfinţirea bisericei renovată şi înzestrată cu frumosul fruntariu fost al bisericei parochiale din Sibiiu-cetate, pe locul căreia va avea să fie catedrala mitropolitană".
44. Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Doc. 10084 din 28 noiembrie 1902 apud Ana Grama, „Destinul bunurilor bisericuţei demolate din Sibiu-Cetate", în *Revista Teologică*, nr. 2/2006, p. 95.
45. Doc. CCXXIII, p. 113.
46. Doc. CCXXIII, p. 114.
47. Dr. Ilarion Puşcariu, Dr. E. Miron Cristea şi Matei Voileanu, *Biserica catedrală de la Mitropolia Ortodoxă Română în Sibiu. Istoricul zidirii 1857-1906*, p. 66.
48. Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Doc. III.452, 1886.
49. „Cuvântare de archidiaconul Dr. Miron E. Cristea", în *Telegraful Român*, *Telegraful Român*, an. L, supliment la nr. 75, sâmbătă 6/19 iulie, 1902
50. „Cuvântare de archidiaconul Dr. Miron E. Cristea", în *Telegraful Român*, an. L, supliment la nr. 75, sâmbătă 6/19 iulie, 1902.
51. „Cuvântare de archidiaconul Dr. Miron E. Cristea", în *Telegraful Român*, an. L, supliment la nr. 75, sâmbătă 6/19 iulie, 1902.
52. Mircea Eliade, *Sacrul şi profanul*, traducere din franceză de Brânduşa Prelipceanu, Bucureşti, [3]2005, p. 104.

Bibliography:

Dr. Ilarion Pușcariu, Dr. E. Miron Cristea și Matei Voileanu, *Biserica catedrală de la Mitropolia ortodoxă română din Sibiu. Istoricul zidirii, 1857-1906* [*The Church Cathedral of the Romanian Orthodox Metropolitan of Sibiu. The building's history, 1857-1906*], Sibiu, 1908

Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Catedrala Mitropolitană din Sibiu 1906-2006* [*The Metropolitan Cathedral of Sibiu, 1906-2006*], Sibiu, 2006

Olga Cicanci, *Companiile greceşti din Transilvania şi comerţul european în anii 1636-1746* [*Greek companies in Transylvania and European trade in the years 1636-1746*], Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti 1981

Nicolae Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardele şi maramureşene, vol. I: Scrisori din archiva grecilor Sibiului din archiva protopopiei neunite a Făgăraşului şi din alte locuri* [*Letters and inscriptions Transylvania and Maramures, vol. I: Letters from Sibiu Greek archive of the Orthodox Deanery archive of Făgăraș and other places*], Bucureşti, 1906

Athanasios E. Karathanis, *Elenismul în Transilvania* [*Hellenism in Transylvania*], trad. din fr. Anca Dobre, cuvânt înainte de Acad. Virgil Cândea, Omonia, Bucureşti, 2003

Keith Hitchins, *The Romanians, 1774-1866*, Clarendon Press Oxford, 1996

Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă* [*Macedo-romanians. Ethnography, history, language*], Fundatia Regală pentru Literatură și Artă, București, 1942.

Mircea Eliade, *Sacrul și profanul* [*The Sacred and The Profane: The Nature of Religion*], traducere din franceză de Brânduşa Prelipceanu, București, [3]2005

Florin Tălmăcean, „Relațiile dintre Biserica Transilvaniei și Patriarhia Ecumenică" [Relations between the Church in Transylvania and the Ecumenical Patriarchate], în *ANGVSTA* 8, 2004, p. 14

Ioan Ovidiu Abrudan, „Contribuție la cunoașterea unei valoroase piese de artă liturgică și iconostasul Bisericii din Groapă" [Contribution to the Recognicion of a Precious piece of liturgical art: the iconostasis of the church in the Pit], în *Revista Teologică*, nr.2/2013, p. 121-139

Andrei *Oțetea, „Casa de comerț Hagi Constantin Pop din Sibiu și rolul ei în dezvoltarea comerțului din Țara Românească" [The* Trade House Hagi Constantin Pop from Sibiu and its role in the development of trade in Wallachia*], în Comunicări și articole de istorie, București, 1955, p. 29-44*

Pr. Dr. Teodor Bodogae, „Câteva momente mai importante din trecutul Catedralei Mitropolitane din Sibiu" [Some important moments from the past of the Metropolitan Cathedral of Sibiu], în *Mitropolia Ardealului*, an. XXXII, nr. 5/1987, p. 94-101.

Răzvan Pop, „Un repertoriu al monumentelor dispărute, construite în perioada habsburgică și a Imperiului Austro-Ungar" [An inventory of missing monuments, built during the Habsburg and Austro-Hungarian Empire], în *BRVKENTHAL ACTA MVSEI*, II.1, 2007, p. 244.